

BAŞKA BİR SOSYOLOJİK BAKIŞ*

Ali AKAY**

Başka bir sosyoloji dediğim zaman şunu söylemek istiyorum: Yeni bir sosyoloji diye bir şey değil bu. Ama Ziya Gökalp'i etkilemiş, bütün bir sosyolojideki toplum-birey meseleleri üzerinde önemli bir şekilde etkin olmuş ve Sorbonne da dersler vermiş olan Durkheim'in döneminde -ki o dönemde henüz prestijli bir kurum olmayan- College de France'da yapmış olduğu dersleriyle Bergsoncu bir çerçeveyi ele almış ve etkilemiş olan çok minör bir sosyologa dönüşten bahsetmek istiyorum. Aynı zamanda, o sosyologdan itibaren sözünü ettiğimiz bu çizgiyi sürdüren 1940-1960'lı yıllar arasında Sorbonne'da dersler vermiş olan ve günümüzün çağdaş felsefesinin önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen *Gilles Deleuze*'ü etkilemiş olan iki isimden bahsetmek istiyorum. Bu iki isim, *Gabriel Tarde* ve *Gilbert Simondon*. Ziya Gökalp ile ilgili bir toplantıda, niçin College de France'ın ya da Sorbonne'un düşünürlerinden bahsediliyor? Çünkü aşağı yukarı 18. yüzyılda şekillenmeye başlayan 19. yüzyıl epistemelerini ortaya çıkartan ve Ziya Gökalp'i de o epistemenin içinde düşündüren bir söylemsel oluşum bugün küreselleşmiş dünyanın (çok kültürlü, çok dilli vs.) olan durumundaki ağlarla işleyen bir ilişkiler çerçevesini bize 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl paradigmasından, epistemelerinden çok daha -benim kanımca- açıklanabilir hale getirdikleri için onlara dönüşten bahsetmek istiyorum. Çünkü dün konuşulan 2-3 temel meseleyle ilgili olarak, benim gördüğüm kadarıyla, bize yeni bir bakış, yeni bir perspektif sunacaktır. Bunlardan bir tanesi, dün İsmail Kara'nın yaptığı konuşmada gündeme getirdiği "yabancılara çok referans veriyordu, [fakat buna rağmen Ziya Gökalp] yeteri kadar yerel miydi" sorusunu gündeme getirmek bakımından, "Yerel olmak nedir? Ulusal olmak nedir? İslamlaşmak-Türkleşmek-Muasırlaşmak şeklindeki üçlü siyaset tarzı ile ilgili olarak bugün ne

* İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü tarafından 25-26 Ekim 2004 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen olan *Türkiye'de Sosyoloji - Ziya Gökalp Sempozyumu* konulu toplantıda sunulan aynı başlıklı bildirinin metnidir.

** Prof. Dr. Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

söylenbilir? Bu tartışma bugün hangi noktalara gidebilir?” İşte bu bakımından bence önemli.

Ve tabi ki bunun bir uzantısı olan ve bugünkü uluslararası siyaseti ve kültürü belirleyen Bernard Lewis'in başlatmış olduğu 60'lı yıllara ait bir kavram, *Huntington* tarafından 1990'larda yeniden ele alındı. Meşhur “medeniyetler çatışması” meselesini kastediyorum. İşte bu kültür farklılıkları, uluslar ve vatandaşlık özneliğinin problemleri; Gökalp'in olduğu kadar o yüzyılın düşüncesinin de sorunlarıydı.

Ulus devletleşmeye başlayan bir dünyada tek kültürlüleşen, tek millileşen bir vatandaş fikri üzerinden savaş stratejisi içinde düşünülen bir sosyolojidir söz konusu olan. Dün ifade edildiği gibi, çelişki ve savaş angajmanı yani iki karşıt düşman, biz ve ötekiler anlayışı üzerinden düşünülen bir sosyolojinin kuruluşunda Ziya Gökalp'in çabası söz konusu ediliyor. Gökalp'e; kimi zaman homojenleştirici, kimi zaman ideolojileştirici bir çaba içinden, Balkan savaşları sonrasında ortaya çıkan meseleler üzerinden, çok kültürlü, çok dilli, çok etnikli imparatorlukların sonunun gelmesini müteakip tek dilli yekpare bir vatandaş fikrinin oluşmaya başladığı ve ulus devlet fikrinin sorunsallaştırılması içinden bakmak lazımdır.

Şimdi yapacağım konuşmada, içinden çıktığımız dünyada bir tür temsiliyetin, yani bir vatandaş özne anlayışı içinden, -bugüne doğru gelirken- belki de yeni sorular sorma bakımından sosyolojiye nasıl bakacağımızın, sosyolojiye bakışımızın yeni baştan, çerçevesinin eskiye dönerek okunması önerisini yapacağım. Bu öneri, aynı zamanda, pozitivistik bir öneri değildir; çünkü ilerleyen, bazı etapları/fazları aşan bir bakış değil, tam tersine, defaze olan, yani merhalesizleşen, geriye dönen bir bakış. Buna merhalesizleşme, yani geriye doğru giden bir okuma diyebiliriz. Bu, önce *Gabriel Tarde*'da, sonra da *Gilbert Simondon*'da, bugünün problemleri açısından bana ilginç geliyor. Çünkü ikisinde de bakış olduğu gibi ters çevriliyor, yani birtakım kültürler ve medeniyetler ve bunların içindeki toplumlar ve bireyler üzerinden bir okuma yerine; bireyden topluma, toplumdaki bireye giden -endüktif/dedüktif bir anlayış yerine başka bir kavram kullanacağım- “transdüktif” yani aşağıdan yukarı ya da yukarıdan aşağı çıkan bir anlayış, başka bir deyişle, tündengeliş ve tümevarış yerine, ikisini de yatay kesen bir anlayış söz konusu edilecek. Bu anlayış, topluma ve bireye bakarken -19. yüzyıldan bahsediyorum, bugünden değil- özellikle felsefeden gelen bir kuvvetle düşünen bir anlayıştır; çünkü bu felsefi çizgide, düşünce tarihi içinde Leibnizçi ve Bergson'dan gelen bir kuvvet

ve -Tarde'da güncelleştiği şekliyle- bireyselleşmeyi toplumun içindeki bir yapılanma olarak değil, bireyin içindeki toplumlar olarak bakması bakımından yani birey kavramının içinde toplumu sokarak düşünmesi noktasında ilginçleşmeye başlıyor. Bu bakışta, birey toplumdaki kişiler değil, bireyin içinde toplumlar vardır. Gabriel Tarde'in gösterdiği gibi: "Denizde balıklar değil, balıkların arasında deniz" yahut "toplumdaki birey değil, bireylerin arasında dolaşan toplumlar" söz konusudur. Leibniz'de olduğu gibi, her monad kendi küçük algısından bütün dünyayı algılamaktadır; ancak bunların ne kapısı ne de penceresi bulunduğundan kendi içlerine kapalıdır. Halbuki Tarde'in neo-monadolojisinde bireyler açıktır, birbirlerine geçişlidirler, her biri kolektif bireyleşme süreçlerinde anlaşılabilirler. Arzu ve iman da bu bireyleşmenin içinde önemli bir yere sahiptir, çünkü bunlar olmaksızın imitasyon süreçleri ortak üretime girerken yeniden buluş yapma imkanlarını bulamazlar. O anlamda Tarde için önemli olan ekonomik ürünlerden çok arzunun ve imanın geliştirdiği ölçüdeki bilgi süreçleridir. Beyinlerarası bir interaktiflik sayesinde enformasyon olarak bilgi bir yerden başka bir yere ağlar halinde gidebilir. Ağların ve bilginin bugünkü teknolojide oynadığı rolü burada hatırlatmama, sanırım gerek yok.

Bu bakış, aynı şekilde Gilbert Simondon tarafından 1940'lı ve 1950' li yıllarda yeniden ele alınıyor. Bu sefer bireyleşme sürecini, aynı Tarde'da olduğu gibi, bireyin "ön bireysellikler" ile varlıktan koparak oluşması üzerine oluşturmaktadır. Bireyin de Bergsoncu *kontrakte zaman* fikri gibi (Bergson'da *zaman* ancak sıkıştığı zaman, kontrakte olduğu zaman geçmişi ve geleceği mümkün kılıyor, yoksa *zaman* akan bir şey, sadece şimdiki zamanlar olacaktır), birey de, bireyselliğini ancak sıkıştığı zaman oraya çıkartıyor. Ancak her zaman bir *metastable* bir vaziyette yani sabit olmayan bir vaziyette, sabit olmayan bir bireyleşme söz konusudur. Bir çok toplumu kendi içinde barındıran bir bireyselleşmeden, bir süreçten bahsediyoruz ve *Simondon*'un bu bireyleşme sürecini açıklamak için kullandığı birtakım kavramlar var. Bu kavramlara baktığımız zaman karşımıza ne çıkıyor? Biraz önce, *metastable*, sabit olmayan bir bireyden bahsettik. Bu, *Simondon*'a göre, bir bireyin kimliğin veya özdeşliğin birimi ya da bütünlüğü olmaktan çok *transdüktif* bir kimliğe sahip yani kimliğin kimliksizleştiği bir kimliğe sahip olması anlamına gelir. Bu ne demektir? Transdüktif bir birliğe sahip olmak, bir bireyin her zaman birden fazla olması, bir fazla ögeye sahip olması demektir; yani, her zaman defaze olan, merhalesizleşen bireyin ön bireyselliklerini geri dönüp yeniden ele aldığı, potansiyelleri aküalize ettiği bir merhalesizleştirme döneminin içinde, başka bir deyişle, transdüktif bir bireyselliğin içinde sözünü ettiğimiz bu *metastable*

durumun ve her zaman birden fazla, bütünden bir fazla bir bireyleşmenin söz konusu olması demektir. Bu sayede *Simondon*'un bireye her zaman, bütün öğelerin birleşmesi artı bir diye baktığını söyleyebiliriz. Anlaşılacağı gibi burada atomistik bir birey anlayışı asla söz konusu değildir. Biraz daha somutlaştırırsak, bireyin preindividuel [bireysellik öncesi] yeniden güncelleştirdiği her durum, aynı zamanda bireyler arası bir durum [interindividuel], insanların aralarındaki -klasik sosyolojinin bireyler arası diye sunduğu bakıştan ziyade- bütün etkilerin ve duygulanımların bir kişide yaratmış olduğu ve tek başına kaldığı zaman kendine mal edebildiği, yani temellük edebildiği öğelerden oluşturan geçici bir birliği bireye sunuyor ve bu öğeler – nereden gelirlerse gelsinler- her türlü etkiye açık ve bu etkiler nereden gelirse gelsin etkiye açık bir şekilde işliyor. Peki bu ne anlama geliyor?

Bir kişi etkilerini nereden alır dediğimiz zaman, o kişinin sınıfsal olduğu kadar kültürel ve duygulanımsal etkilere de açık olduğunu görmek lazım. Yani bir ulus devletin içindeki vatandaş öngörüsü içinden baktığımız zaman, bugün küresel kapitalizm döneminde hangi etkilere açığız diye sorarsak, bu, bazen medyadan, yani televizyondan ve gazeteden, bazen kitaplardan, bazen seyahatlerden, bazen de yemeklerden vs. gelen etkiler olarak bize ulaşır ve adına –belki tartışılabilir ama- post-endüstriyel ve post-modern denilen bir durumun parçası olan, dünyasal kültürün parçası olan etkiler bizim bugün tek bakışlı, tek dilli, tek kültürlü olmamızı engelleyen bir şeydir. Burada hemen küresel ve dünyasal üzerine yaptığım ayrımı vurgulamak istiyorum. Çünkü küresel olan, sermayeye ait bir dolaşım kavramıyken; dünyasal kavramı ortak bir sermaye karşıtı ve sosyal politikaları öne çıkarmaya çalışan bir harekettir. Amerikan hamburgeri yiyip –bu noktada besinler de çok önemlidir- İtalyan makarnasını alıp Türk döneriyle birleştirip Hollywood sinemasıyla yoğurup Amerikan veya Fransız veya Alman felsefesi, sosyolojisi veyahut ta quantum fiziği ya da kaos teorisi... bütün bu etkiler içinde düşünen varlığın bireyleşme süreci içindeki oluşumu, söylemsel oluşumu transdüktif bir oluşumdur. Bu, en doğallığı içinde, toplumsallığa etkisini böyle veriyor ve toplumsal bu şekilde dünyasal olarak işliyor. Premodern dönemde de bu böyleydi, yani etkiler hem modernlik öncesi, hem modernlik içinde benzer bir durumdaydı ama bir insandan bahsediyorduk, bir construction [inşa] söz konusuydu. Vatandaş olacaksın, o vatana ait olacaksın (“gözlerimi kaparım vazifemi yaparım!”) ödevlerin olacak. Bütün bunlar, bir inşadan geçerek, zorlamalarla işleyen şeyler, dünyasal kültür içinde birden yasaklaştılar; yani yasaklarını bıraktı. Eskiden çok dilli olan (hem Ermeni, hem Osmanlı, hem de Fransızca ortak dilinde birleşen

veya Yahudi, Yidiş, Ladino, Arapça, Osmanlıca, -19. yüzyılın ortak politik ve ticaret dili olan- Fransızca, kendi dillerini konuşan (Fransız, İngiliz, Türk, Alman... fakat coğrafya çok da önemli değil) her yerde böyle işliyordu (Breton ve Fransızca veya Bask ve Fransızca), ancak tek dil, tek tedrisat, tek kültür bütün bunlar bir yeni özne inşa etti. Bu özne de bir topluma ait kültürün bireyi olarak inşa etti (Bu, her yerdeki –ister Fransız, ister İtalyan veya Jön Türk ve Türkiye Cumhuriyeti politikalarında olduğu gibi- Cumhuriyetçi halk için ve halka rağmen jakoben politikaları modeline oturmaktaydı). Şimdi bütün bu hars ve medeniyet diye baktığımız şey yani bizim ve yerli ve yabancı dediğimiz şey demin anlatmış olduğum çok toplumlu, çok kültürlü, çok dilli, çok etkilere açık, defaze olan, merhalesizleşen ön bireyselliklerini alan ve bireyler arası işleyen bireyselleşme sürecinin içinde, çok anlamlı gibi durmamaya başlıyor. Neden?

Çünkü çok etkili ve her zaman bir fazlaya açık olan bireyin yerelliği veya evrenselliği değil tekilliği ön plana çıkmaya başlıyor. Ben kimim ve hangi etkilerden oluşuyorum önemli hale gelmeye başlıyor. Yani yerli-yabancı, buralı-orallı gibi bir taraftan da ne yazık ki eskiden adı Üçüncü Dünya olan ülkelerde etkili olmuş olan yerlilik ve yabancılık sorunu var. Amerika’da kimse bir Amerikalıya niçin Fransızlar üzerine çalışıyorsun diye sormuyor. Bu zaten doğallığında olan bir şey. Üçüncü Dünya görüşünde ise özellikle ATÜT sonrasında buralı kavramlarla yabancı diye adlandırılan kavramlar ayrışmaya çalıştırıldı: Burada artık yerellik veya evrensellik artık toprağa bağlı olmakla batıcı olmak arasında bir tartışmaya dönüştü. Toplum homojen bir kültür olarak düşünüldü. Birey de Durkheimci veya Marksist olarak kolektifliğiyle ön plana çıktı. Karşıtına ise, yani atomistik liberal birey anlayışına aynı şekilde, sosyolojik olarak bireysel metodoloji adı verildi. “Bizim kültürümüz”, “buranın düşüncesi” gibi etkiler ne anlama geliyor?

Eğer onlar bir kişinin değerlerinin sadece bir parçasını oluşturuyorsa, yani Gökalp’e baktığımızda onun zikrettiği düşünürler -İsmail Kara’nın dünkü toplantıda sözünü ettiği gibi- sadece İslamlaşma söz konusu olduğunda “yerli” ve diğer metinleri söz konusu olduğunda ise “yabancı” diye bir unsur konuyorsa, burada, bir düşünce dışlamasının varlığından bahsedebiliriz. Bir tür segregasyondan bahsedilebilir. Bugün yabancı diye adlandırılanlar (bir ülkeye yabancı, bir topluma yabancı) toplumun ve kültürün dışına nasıl atılıyorlarsa, düşünce de böyle bir şeydir. Düşünce de, o bireyin içindeki etkilerden arınmaya ve temizlenmeye başladığı zaman, 20. yüzyılın birçok korkunç fikirleriyle karşı karşıya gelmek tehlikesini de içinde barındırmıyor muyuz? Arılaşma meselesi,

yerelleşme meselesi içinde ırklar veya etnik farklar, kolektiflikler oluşturmaktan başka neye yarıyor? Politikacıların ellerine yollanan bireylerin aidiyetlerinden başka neyi görebilmekteyiz. “Sen şusun veya buna aitsin” gibi yaklaşımlar hep düşman bulma ve düşmana karşı politika yapmayı öngörmektedir. Carl Schmitt’in düşman ve dost üzerine kurulu olan politikasının Alman Nazi rejimiyle çakışması rastlantı olarak kalmaktan öteye giden bir zihniyete bağlanıyor. Bu Gökalp’in hars ve medeniyet ayrımının sentezlendiği cumhuriyet, vatandaş meselesinin sentezlenmesinin dışında veya yerine Tarde’in ve Simondon’un yaklaşımlarıyla birlikte aslında sentez fikrinden de çıkıyoruz; çünkü sentez homojenleştirme, tek parçalık getiren bir şeydir. Halbuki hiçbirimiz yekpare değiliz. Bu 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın epistemelerinin bize vermiş olduğu bir gerçek, ama bu gerçek epistemeler değiştikçe başka gerçeklere her zaman açılıyor. Düşünce tarihi, bilim tarihi bize bunu her zaman gösterdi. Sosyoloji tarihi de 21. yüzyılın gerçeğinin başka bir bakıştan geçeceğini bize gösterecek. Bugünün dünyasal kültürü, küresel sermayenin karşısındaki yaratıyı ve direnmeyi bu dünyasal kültürden almak zorunda olduğunu, en azından sosyal hareketlilikler bakımından bugün göstermeye başladı. Bu meselenin artık sosyologlar tarafından da yeniden ele alınması lazım diye düşünüyorum.

ABSTRACT

A New Approach to Sociology

The text will focus on a new approach to sociology. It will try to scrutinize this approach through the analysis of Gabriel Tarde's views which were developed at the end of 19th century (d. 1903) and Gilbert Simondon's philosophy in the mid-20th century. It emphasizes approaches of individuation and transduction. The text makes sense if we consider the philosophy of Gilles Deleuze. What we are going to say in the beginning of the 21st century is contrary to Durkheim's views by turning to Tarde's approach. One speaks not about society in which individual lives but to problematize the individual in which the society exists. What we call this is a new approach to sociology.